

רבי יצחק אברבנאל:

חייו, כתביו, הגותו ומורשתו

פרופ' אריק לווי

שיעור 1

תורה וגדולה, טרגדיה וחוסן במקום אחד: עליות ומורדות בחייו של ר' יצחק אברבנאל

ר' יצחק אברבנאל, שאלות להחכם שאול הכהן, ונציה של"ד, עמ' 8ב

ואתה תדע... שהפירושים והחיבורים האלה כולם עשיתי אחר שיצאתי מארץ מולדתי. כי הנה קודם לזה, כל הימים שהייתי בחצרות המלכים וטירותיהם עסוק בעבודתם – לא היה לי פנאי לעיין ולא ידעתי ספר, וכיליתי בהבל ימי, ושנותי בבהלה לעשות עושר וכבוד אתי, וכן אבד העושר ההוא בענין רע, וגלה כבוד מישראל.

יצחק אברבנאל, איגרת ליחיאל דפיסא (1472), בתוך: Isaac Abarbanel: Letters, ed. Cedric Cohen Skalli (Berlin, 2007), pp. 104–112.

הואלתי לדבר... את עמלינו ואת לחצינו (דב' כו, 7)... התלאה אשר מצא (שמ' יח, 8) עם ה'... לקהילת ארזילה... הנה אדוננו מלך (פורטוגל)... ויעבור ארץ אפריקאה... ויחן שם על עיר ארזילה... רבים היו חללי חרב מבני קדר (יש' כא, 17)... הנה בחמלת ה' (בר' יט, 16)... מבני ישראל לא מת אחד (שמ' ט, 7)... וישלחו אותי ואיש אחד מהמנהיגים מעיר אל עיר... להוציא את בני ישראל ממצרים (שמ' ו, 21) לתת פדיון נפשם... ובכסף מלא (בר' כג, 9)... פדינו מאה וחמישים איש (נח' ה, 17)...

ר' יצחק אברבנאל, הקדמה לפירוש על נביאים ראשונים (ירושלים תשט"ו), עמ' ב
שלו הייתי בביתי [ע"פ דנ' ד, 1] ... בלשבונה המהוללה... ושם תורה וגדולה" (גיטין נט)

ר' יצחק אברבנאל, הקדמה לפירוש על ספר מלכים
בתוך: פירוש על נביאים ראשונים, (ירושלים תשט"ו) עמ' תכב

וברצותי להתחיל בפירוש ספר מלכים, אל בית המלך נקראתי לבוא, הוא מלך ספרד עליון למלכי הארץ... ובאתי אל חצר בית המלך... ונתעסקתי בעבודתם [של המלך והמלכה] שמנה שנים... ומפני עבודת מלכי הגוים אשר לא מבני ישראל המה נטשתי את נחלתי, מלכות יהודה וישראל ופירוש סיפוריהם.

ר' יצחק אברבנאל, הקדמה לזבח פסח (פירוש על ההגדה), ירושלים תשמ"ד, עמ' 3

כי הנה האדון ה' צבאות, חשב להשחית חומת בת ציון (איכה ב, 8), גלות ירושלים אשר בספרד (עו' א, 20), היה ה' כאויב (איכה ב, 5), להשמיד ולהרוג ולאבד את כל היהודים (אס' ג, 13) ... כי ראיתי א-לוהים פנים אל פנים (בר' לב, 30) נלחם בעמו, חבל נחלתו (יש' סג, 10).

ר' יצחק אברבנאל, הקדמה לזבח פסח (פירוש על ההגדה), ירושלים תשמ"ד, עמ' 167

אני אמרתי בחפזי (תה' קטז, 11) ... שהוא בצרת הגלות... אז בזמן הגאולה שאהיה חפשי, אדבר ואספר איך הייתי אומר בימים ההם "כל האדם כוזב", רצה לומר: כל הנביאים שהתנבאו על גאולתי ותשועתי כולם כוזבים... כי כוזב מרע"ה בייעודיו, כוזב ישעיה בנחמותיו, כוזב ירמיה ויחזקאל בנבואותיהם, וכן שאר הנביאים כלם -- כל האדם כוזב. כי יבא זמן בגאולה העתידה שתזכור האומה ותדבר כל הדברים המתיאשים שהיו אומרים בזמן הגלות.

משנה, אבות ה, כא

הוא היה אומר: בן חמש שנים למקרא בן עשר למשנה בן שלש עשרה למצות בן חמש עשרה לתלמוד

ר' יצחק אברבנאל, נחלת אבות (ניו יורק תשי"ג), עמ' 371

והנה אמר שבן ה' [חמש שנים] ראוי לחנך הנער למקרא, וראוי שתדע שהזמנים האלה שיזכור כאן הם כולם לענין תלמוד זמני ההתחלה ולא זמני התכלית [= סיום], כי הנה לא אמר שעד ה' שנים יעסוק במקרא ולא עוד, כמו שעושים עוד היום האשכנזים...

ר' יצחק אברבנאל, מעייני הישועה (פירוש על ספר דניאל),מה' א' גולן, אשקלון תשע"ז, עמ' 11

דברתי אל לבי: עת לעשות לה' (תה' קיט, 126) לחזק ידיים רפות וברכים כושלות (יש' לה, 3) ... לדרוש מעל ספר ה' (יש' לד, 16) את דברו הטוב כאשר דבר ביד (מל"א ח, 56) עבדיו הנביאים (מל"א ח, 17) ... לגלות את אזנם (יר' ז, 24) יום פקודתם... כי קרובה ישועתם לבא וצדקתם להגלות, כי לא ישראל אלמון.

סיכום של המפגש בין רי"א והמועצת העשרה (consiglio dei dieci) של ונציה בתוך:David Kaufmann, "Don Isaac Abrabanel et le commerce des épices avecCalicut", Revue des études juives 38 (1899), p. 148

ואם הדבר יקרה באמת, לא יהיה דבר שימנע ממנו לקבל את הכרת התודה המקובלת מהמדינה שלנו.

ר' יצחק אברבנאל, שאלות להחכם שאול הכהן (ונציה, של"ד), עמ' 8א-ב

שלושה חיבורים שעשו בדפוס בקוסטנטינה הנם אתכם והם ראש אמנה, זבח פסח, נחלת אבות.

ר' יצחק אברבנאל, שאלות להחכם שאול הכהן (ונציה, של"ד), עמ' 8א

שאלה אחת קטנה שאלת ממני להודיך זכרון הספרים אשר חברתי עד הנה... ראשון לציון וקודם
במעלה הלא הוא פירוש התורה והיא מלאכה מרובה יקרה היא מפנינים... כל מעייני וידיעותי בו (ע"פ
תה' פז, 7)

שיעור 2 אברבנאל בתור פרשן מקרא: דיאלוג עם קודמיו ופרשנות רב-שכבתית ועצמאית

ר' יצחק אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים (ירושלים תשט"ו), עמ' יג

וחשבתי עוד דרכי לשאול בתחלת כל פרשה שש שאלות, כפי מה שיסבלו הפסוקים וחומר הדרוש... בחרתי בדרך הוזה... להיות בעיני דבר מועיל לעורר הענינים, ולהמציא הויכוח ולהרחיב החקירה, וגם שהתעוררות השאלות יביא פעמים רבות להוסיף העיון בפסוקים ולהמציא בהם ענינים מתוקים מדבש ונופת צופים.

ר' יצחק אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים (ירושלים תשט"ו), עמ' יג

ופעמים אסתייע בפירושים [של הפסוקים] מעט מדברי המפרשים ומדרכי המדרשות, ופעמים אטה מהם... והיה זה לפי שאת הטוב נקבל מהם ואת הרע לא נקבל. ואביא מהמדרשות ומאמרי חז"ל היותר נאות אצלי... ולא אמנע מהראות החולשה שבאה בדבריהם במקומות שהיו דבריהם על דרך הפירוש ולא היו מקובלים אצלם... ולא אבא לנסותך בחידות כראב"ע [ר' אברהם אבן עזרא] והרמב"ן [ר' משה בן נחמן] ז"ל...

ר' יצחק אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים (ירושלים תשט"ו), עמ' יג

די לי בפירוש הכתובים באופן היותר מתישב שאפשר אצלי וחקירת הדרושים הנכללים בהם עד תכליתם בשלמות גדול... ואין המלט מהרחבת הדבור בפירוש הזה לא בשפת יתר ודברים מיותרים, כי אם ברבוי החקירה ודרישה והבנת אמתת הענינים ועמקם. כי רע ומר לי המעשה שהרב הגדול רש"י ז"ל נסתפק בפירושו לכתבי הקדש ברוב הענינים עם מה שדרשו חז"ל. והחכם ראב"ע עם דקדוק המלות ושטחיות הפשט ועם זה היו ספריו בפירוש יותר קצרים מהפסוק עצמו, ואחריהם בפיהם ירצו סלה, פעם על צד הדרש ופעם כפי שטחיות הפשט ונגלהו ובדקדוק הלשון, עברו על הספרים כעברם על ספר מדברי הימים ושיר מן השירים בקצור גדול, יורה באמת על קוצר ההשגה באמתת הפסוקים. הלא ידעו אם לא יבינו שיש שבעים פנים לתורה ושנהירו ושכלתנו וחכמה יתירא אשתכחת בספרי הקדש, ושבאו בהם מסודות המציאות ומחכמת האלקות שיעור מופלא, ואיך יפרשום במלות מועטות? לא כן אנכי עמדי, שבמקום שראוי להאריך איני רשאי לקצר.

בראשית י, 8-9

- 1 וְכוֹשׁ יֵלֵד אֶת נִמְרֹד הוּא הֵחֵל לְהִיטֵב גְּבֵר בְּאֶרֶץ
- 2 הוּא הָיָה גִבּוֹר צִיד לְפָנָיו ה' עַל כֵּן יֹאמֵר כְּנִמְרֹד גִּבּוֹר צִיד לְפָנָיו ה'
- 3 וַתְּהִי רֵאשִׁית מַמְלַכְתּוֹ בְּכָל אֶרֶץ וְאֶמֶד וְכָלְנָה בְּאֶרֶץ שְׁנַעַר:

פירוש רש"י על בראשית י, 8-9

להיות גבור - להמריד כל העולם על הקדוש ברוך הוא בעצת דור הפלגה.
גבור ציד - צד דעתן של בריות בפיו ומטען למרוד במקום.
לפני ה' - מתכוין להקניטו על פניו

פירוש ראב"ע על בראשית י, 8-9

נמרוד - אל תבקש טעם לכל השמות, אם לא נכתב, והוא החל להראות גבורות בני אדם על החיות, כי היה גבור ציד. וטעם לפני ה'. שהיה בונה מזבחות ומעלה אותם החיות עולה לשם, וזו דרך הפשט, והדרש דרך אחרת

פירוש רד"ק על בראשית י, 8

פירושו: החל להראות גבורתו באומה אחת או באומות לכבשם תחתיו ולהיות מלך עליהם, כי עד שקם הוא לא היה אדם שמלאו לבו בגבורתו למשול על עם.

פירוש רמב"ן על בראשית י, 8-10

ורבי אברהם פירש הפך הענין על דרך פשוטו, כי הוא החל להיות גבור על החיות לצוד אותן. ופירש לפני ה' שהיה בונה מזבחות ומעלה את החיות לעולה לפני השם. ואין דבריו נראין, והנה הוא מצדיק רשע, כי רבותינו ידעו רשעו בקבלה. והנכון בעיני, כי הוא החל להיות מושל בגבורתו על האנשים. והוא הומלך תחילה...

ר"י אברבנאל, פירוש על התורה, בראשית (ירושלים תשכ"ד), עמ' 172

ואמנם אמרו עוד "הוא היה גבור ציד לפני ה'". ... כבר ידעת מה שפירשו בו חז"ל, שהיה צודה דעת הבריות בתחבולותיו. ואני חושב שהיה צודה גדול מהחיות... ואפשר שהיה נמרוד מעלה עולה לה' מצידו כדי להתחסד ולהראות את עצמו עובד א-להים כי בזה ימשיך לב העם יותר אחריו ועל זה אמר גבור ציד לפני ה'. האמנם המספרים הקדומים... אמרו שנמרוד היה ענק ושנתייעץ עם יוניק"ו [בן רביעי של נוח לפי האגדה הנוצרית]... להמליכו על כל בני חם, כי היה חזק הכח מאד.

בבלי, שבת נו ע"א

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל האומר דוד חטא - אינו אלא טועה... אמר רב: רבי דאיתי מדוד מהפך ודריש בזכותיה דדוד.

ר' יצחק אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים (ירושלים תשט"ו), עמ' 342

אמנם הפועל הזה פשוטו יורה עליו שהיה מגונה מאד מחמשה צדדים. האחד מאשר חטא דוד באשת איש וישכב את אשת רעהו, וזה בלי ספק יותר מגונה במלך שישכב את אשת עבדו ויגדפהו וישחיתהו

בזה וכל שכן בהיותו טרוד בעבודתו ונלחם את מלחמותיו. הלא רציה מה שנמשך בספרד בימי המלך דון רודריגו שבעבור אשר שכב את בת האלוף גוליאנו אשר היה יושב בסיב"טא, הביא את כל הישמעאלים אשר מעבר לים ויקחו וילכדו את כל ספרד לנקום נקמתו מהמלך ההוא אשר שבב את בתו. והצד השני הוא במה שהשתדל דוד שאוריה ישכב את אשתו ויחשב לו הבן הילוד וזה באמת פחיתות גדול למלך רם ונעלה כדוד... והצד השלישי במה שצוה לשום את אוריה אל מול המלחמה החזקה להמיתו... והצד הרביעי באופן המיתה וההריגה שהרגו בחרב בני עמון וע"י אויבי השם... והצד החמישי מהגנות שמיד כשעבר האבל שבעת ימים על אשת אוריה מיד צווה המלך ללקחה אל ביתו... אמנם במסכת שבת: "אמר ר' שמואל... כל האומר דוד חוטא אינו אלא טועה"... הדברים האלה לחכמינו ז"ל הם דרכי דרש ואין לי להשיב עליהם, ודי במה שאמרו "רבי דאתי מדוד מהפך בזכותיה"... טוב לי שאומר שחטא מאד, והודה מאוד, ושב בתשובה גמורה וקבל ענשו ובזה נתכפרו עוונותיו.

שיעור 3 ר' יצחק אברבנאל: בין אמונה לתבונה

יוסף יעבץ, אור החיים (לובלין תרפ"ו), עמ' 96

ענין הדברים... אשר עליהם חיברתי זה החיבור מן הצרעת הגדולה אשר נתפשט באומתינו, סברת הפילוסופים. ואחד מגדולי העיר הנזכרת גדול מרבן ושמו נתפרסם באיים מרוב חכמתו וגדולתו, חכמה [ו] גדולה במקום אחד וקרוב למלכים, צעק תמיד בחיבוריו על אלה האנשים... גם אני למדתי קצת פרקים מפירוש מהמורה אשר נתחכם בו מכל האדם אחרי שחובר, וראינו אני והחכמים אשר שמענו כי ההפרש שבין הזהב והנחושת הוא ההפרש אשר בין פירושו לשאר הפירושים אשר נעשו בו מה לתבן את הבר. ואחרי שהיה מפרש כוונת הרב באר היטב היה אומר: "זו כוונת רבינו משה, לא כוונת משה רבינו".

יהושע י, 12

אֲזַי יְדַבֵּר יְהוָה לְה' בְּיוֹם תֵּת ה' אֶת הָאֲמָרִי לְפָנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל שְׁמַשׁ בְּגָבְעוֹן דּוֹם וַיֵּרַח בְּעַמְקֵי אֵילֹן

ר' יצחק אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים (ירושלים תשט"ו), עמ' 53-54

אוי לאזנים שכך שומעות, ועליהם באמת נאמר (יר', ה, יב) כחשו בה' ויאמרו לא הוא, וימירו את כבודו בשכל נבדל [= השכל הפועל שהוא הגורם לנסים ולא הא-להים ישירות]... שומו שמים על זאת: הנה בני אדם לא תשוער חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר כי אין מספר, ויולדו להם אנשים חכמים ונבונים וידועים... בחכמת הדבור, בחכמת הטבע, ובא-להיות ובכל חכמת הלמודים, חכמו מחכמת כל בני קדם ואין קצה לספריהם אשר חברו, ועם זה לא שלחו יד בתורת משה, איש הא-להים... ועתה עברו איי כתיים וראו, האם היה בהם איש שיספק בחידוש העולם או בדבר מהנפלאות? ראו דבריהם במהות הנפש ובהשארותה ובנבואה ובמופתים, היש בהם פוצה פה ומצפצף נגד פשוטי התורה עם כל הפלגת חקירותיהם בחכמות?... הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובינו, עלו מושיעים מהר אדום ותבונה מהר עשו ונתישרו באמונותיהם... ואנשים מבני ישראל מבני הנביאים עושים כוונות למלאכת השמים...

ומה לי להביא עוד שמותם על שפתי, וספר כתב איש ריבי הרלב"ג יעיד על זה... ואני בספר מחזה שדי אשר אני עושה לעם הפלגתי החקירה בדרושים האלה כלם כפי שרשיהם ודרכי החכמה והתורה, להראות העמים והשרים שתורת ה' תמימה מחכימת פתי לא נחסר כל בה... ואין המקום הזה ממה שיאות בו זה הויכוח, אמנם מרוב שיחי וכעסי דברתי עד הנה... ושם נתוכחתי עם הרלב"ג בשלמות... והנה אמרתי שפועל הנפלאות אינו השכל הפועל כי אם הש"י לבדו...

פירוש הרמב"ן על בראשית יח, 1

ובספר מורה הנבוכים (מב:ב) נאמר כי הפרשה [של הופעת שלושת המלאכים לאברהם כחום היום בדמות אנשים] כלל ופרט. אמר הכתוב תחלה כי נראה אליו ה' במראות הנבואה... והנה לדבריו לא לשה שרה עוגות ולא עשה אברהם בן בקר וגם לא צחקה שרה, רק הכל מראה! ואם כן בא החלום הזה ברוב ענין כחלומות השקר כי מה תועלת להראות לו כל זה?... ואלה [דברי רמב"ם] דברים סותרים הכתוב, אסור לשומעם אף כי להאמין בהם!

יצחק אברבנאל, ספר מורה נבוכים להרב משה בן מיימון הספרדי
עם ארבעה פירושים (ורשה, תרל"ב), חלק ב', עמ' 87ב

והרמב"ן בפירוש הפרשה הזאת הקשה על הרב המורה כפי מה ששערתי בדבריו ז' קושיות והנני זוכר אותם כמשיב עליהם להקים דעת הרב...

ר' יצחק אברבנאל, ספר מורה נבוכים להרב רבינו משה בן מיימון הספרדי
עם ארבעה פירושים (ורשה תרל"ב), חלק ב', עמ' 69א.

ואומר, שהיסוד הראשון אשר עליו בנה הרב קו תוהו ואבני בוהו (על-פי יש' לד, יא), הוא היות הנבואה שלמות טבעי[ת] מגיע אל המוכן אליה [...] שקר, לפי שהנבואה היא דבר נסיי מגיע מהשם יתברך... ואינה טבעי[ת].

ר' יצחק אברבנאל, עטרת זקנים (וורשה תרנ"ד), עמ' 26

ישתבח הבורא שבראו להשלמת עמו ולגלות דרכי החכמה האלדית תורת ה' תמימה ואשרי מי שבא להבנת דבריו בעיון זך ואמונות משובחות כי זה ממה שישירהו להבין אמרי בינה ובל יראה בדברי הרב נפתל ועקש אף כי אנשים מבני ישראל מהם גם בלא דעת ומהם נלכדים בשחיתות אמונותם נכשלו בהבנת דברי הרב המורה בהרבה מקומות מספרו יפלו אל תוך פח מינותם וסכלותם במהמורות בל יקומו וידברו העם באלדים ובמשה. אוי להם לבריות מעלבונה של תורה אוי להם כי רחקו ממנו כי דברו עליו תועה לא האמינו לדברו לא ירדו לכוונתו רדפוהו בזמימותיהם והמה לא ידעו דרכיו כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת

ר' יצחק אברבנאל, שאלות להחכם שאול הכהן (ונציה, של"ד), עמ' 11ב

את חטאי אני מזכיר היום בימי הבלי... ררפתי אחרי עיוני החוכמות, טבעיות וא-לוהיות, ואחרי אשר באו ימי הרעה וזהקנתי מהיות לאיש דברתי אל לבי: למה תתחכם בספרי היונים ובילדי נכרים (על פי יש' ב, 2... ובילדי נכרים ישפיקו; תרגום: ובנמוסי עממיא אַזְלִין [= ובחוקות הגויים הולכים]) יותר... ויחדתי לעצמי עיון ספר המורה ופרושי כתבי הקרש כי ממנו יצאו כל דרושי חכמת התורה וספקות הרבה בענייניה וחכמת רבנו בהתירם. לא שאאמין אני כל מה שכתב הרב בהחלט כי את הטוב נקבל ואת הרע לא נקבל אבל שדברי הרב יעוררו הלבבית לבקש הטוב והישר וישמע חכם ויוסיף לקח.

עלינו לשבח לרב מורה צדק אשר הקים סוכת התורה הנופלת בשלושה דרושים בפרט שהם פיהותיה ויסודותי והוא מלא ידו לה' בעד תורתו תורת א-להינו כנגד הפילוסופים בחידוש העולם ובידיעת הא-ל ובהשגחתו... אמנם בשאר הדרושים אין ספק שיש דברים יערער התורני עליהם, והמפרש דברי הרב לכף זכות ישא ברכה מאת ה' וצדקה מאת ישעו.

שיעור 4 ר' יצחק אברבנאל כהוגה: האדם, הפוליטיקה, הרעיון המשיחי, והשפעת הרנסנס

ר' יצחק אברבנאל, פירוש על התורה (ירושלים, תשכ"ד), על בראשית יא

עניין דור הפלגה נבוכו בו המפרשים, חדשים גם ישנים, לדעת מה פשעם ומה חטאתם... ואומר שהיותר נראה ומתיישב אצלי בחטא דור הפלגה ופשעם, הוא שהם נכשלו וחטאו במה שאבינו הראשון חטא ובנו קין וזרעו גם כן... וכן היה חטאת דור הפלגה... לפי שבהיות להם ריבוי העניינים הטבעיים ההכרחיים לקיומם מאת ה' מן השמים, בהיותם פנויים ממלאכתם מכל עמל ומוכנים להתעסק בשלמות נפשם, לא נחה דעתם במה שהכין להם בוראם במתנתו הרחבה הטבעית ויבקשו לשלוח יד ולשים כל מחשבותם למצוא המלאכות, בבנות עיר שהיא כוללת המלאכות כולם ומגדל בתוכה...

דברים יז, 14-15

כי תבא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך וירשתה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי. שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו מקרב אחיך תשים עליך מלך לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא.

ר' יצחק אברבנאל, פירוש על התורה, דברים (ירושלים, תשכ"ד), עמ' 166-167

אין בזה מצווה כלל, כי לא ציווה הש"י שיאמרו זה וישאלו מלך, אבל הנה הוא הגדת העתיד, יאמר: אחרי היותכם בארץ הנבחרת, ואחרי הכיבוש והמלחמות כולם, ואחרי החילוק, וזהו אמרו וירשתה וישבת בה – אני ידעתי שתהיו כפויים טובה, כשתאמרו מעצמכם אשימה עלי מלך, לא מפני ההכרח להילחם עם העממים ולכבוש את הארץ, כי כבר היא נכבשת לפניכם, כי אם להשתוות עם האומות הממליכים עליהם מלכים... וזכר שכאשר יקרה זה, לא ימליכו המלך ההוא כרצונם, כי אם אשר יבחר ה' בו מקרב אחיהם, וזהו עצם המצווה ואמיתתה, רוצה לומר: שום תשים עליך מלך מקרב אחיך, לא שיצווה אותם שישאלוהו, כי אם שכאשר ישאלו אותם מרצונם, לא יבחרוהו מעצמם, כי אם אשר יבחר ה' מקרב אחיהם, ולפי זה יהיה עניין המלך מצוות עשה תלויה בדבר הרשות, כאומר: כאשר תרצה לעשות כן, עם היותו בלתי ראוי, אל תעשה אותו כי אם בזה האופן

ר' יצחק אברבנאל, ישועות משיחו, מהדורת גולן (אשקלון, תשע"ח), עמ' 178

מצאנו במקומות רבים מהתלמוד שנוכר מאמר שמואל: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד, שנאמר: כי לא יחדל אביון מקרב הארץ (דברים טו, 11). והחזיק הרב הגדול המיימוני במאמר הזה בסוף חיבורו הגדול משנה תורה... ופירש עליו שבימות המשיח לא ישתנה דבר ממנהג הטבעי אשר אנחנו בו היום, אלא בלבד שיוסר עול שיעבוד המלכויות מעל ישראל; ושדברי

הנבואות שיראה מהם סותר לזה, באו על צד המשל ואין הדברים כפשוטן. וכדי להגדיל הרב עוד בדעת הזה, לא זכרו בשם "שמואל" פן יאמרו שהם דבר יחיד, אבל אמרו בשם חכמים, כאילו כל חכמי ישראל הסכימו בזה. והוא דבר מתמיה מאוד, לפי שדברי הנביאים פה אחד יעידון יגידון שבימות המשיח יגדל ה' לעשות עם עמו וחסדיו פלאות עצומות בזולת המנהג הטבעי...

ר' יצחק אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים (ירושלים, תשט"ו), עמ' 7

הנה ביארו חז"ל בזה המאמר שיהושע כתב ספרו ושמואל כתב ספר שופטים וספרו ורות וירמיהו כתב ספר מלכים. והקשו שם יהושע כתב ספרו? והא כתיב (יה' כ"ו, 29) וימת יהושע, דאסקיה אלעזר. והא כתיב (יה' כ"ד, 33) ואלעזר בן אהרן מת? דאסקיה פינחס וזקנים וכו'.

וכאשר עיינתי בפסוקים ראיתי הדעת הזו שיהושע כתב ספרו רחוק מאד, לא בעבור מה שנאמר בסופו וימת יהושע... כי אם בעבור הכתובים שיעידון יגידון שלא כתבם יהושע, אמר בהקמת האבנים בתוך הירדן (שם ד, 9) [אברבנאל מביא עוד כמה דוגמאות ושואל:]: ואם יהושע כתב כל זה, איך יאמר בהם עד היום הזה, והנה הכתיבה היתה סמוכה לעשיית הדברים ההמה, וכח מאמר עד היום הזה יורה בהכרח שנכתב זמן רב אחרי שקרו הדברים. עוד תמצא בנחלת בני דן שאמר שם (שם י"ט, 47) ויצא גבול דן מהם ויעלו בני דן וילחמו בלשם, וידוע שזה היה בימי פסל מיכה באחרית השופטים וזו טענה מכרעת שלא כתב המאמר הזה כי אם שנים רבות אחרי מות יהושע. והוא המוכיח שלא כתב יהושע את ספרו.

ר' יצחק אברבנאל, הקדמה לפירוש על ירמיהו, בתוך: פירוש על נביאים אחרונים (ירושלים

תשל"ט), עמ' 297-299

שלשה חקויים נמצאים בבני האדם. החקוי הראשון הוא בנפשותם שיתרשמו ויתחקו בה בדעתה וחכמת הצורות הדברים הנמצאים כפי אמתתם וכפי מה שיהיה החקוי הזה בנפש האדם תהיה מעלת החכמה והשלימות בחכם או בנביא... והחקוי הב' הוא שיחוקה בלשון והשפה מה שהוא מצוייר בנפש כי כמו שהנפש צייר מה שבמציאות כן הלשון והשפה יציירו מה שהוא בנפש... והחקוי הג' הוא בכתיבה כאשר החכם או הנביא יכתוב על ספר מה שדבר או שהיה רצונו לדבר בפיו.

וראוי... להתבונן בענין ירמיהו הנביא... אם היה שלם בשלשת החקויים הנזכרים... יתבאר באמת שהיה הנביא הזה שלם בחקוי... הראשון... עד שבמעלת נבואתו נתקרב... לאדון הנביאים ע"ה בהרבה מעניינו... ואמנם בשלמות החקוי [בחקוי?] השני... אחשוב אני שלא היה ירמיהו שלם מאוד בסדור הדברים ויפוי המליצה כמו ישעיהו הנביא וגם נביאים אחרים ומפני זה תמצא בדברי ירמיהו פסוקים רבים... יחסרו להם מלה או מלות... ותמצא בדבריו פעמים רבות מאד מאד מלת "על" תשמש במקום "אל"... ותמצא בדבריו גם כן המוקדם מאוחר והמאוחר קודם.

ואני אחשוב שהיתה הסבה בזה היות ירמיהו נער בשנים כשהתחיל בנבואה ולכן לא היה עדין שלם בדרכי הלשון ובסדריו וביופי המליצה ועל זה באמת אמר הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי, כי הנה ישעיהו להיותו מזרע המלוכה ונתגדל בחצר בית המלך ולכן היה דברו ערב ולשונו נאוה, ושאר

הנביאים נבאו אחרי שהושלמו בעניני העולם... אמנם ירמיהו היה מן הכהנים אשר בענתות ובקטנותו קודם שירגיל בו הדבור... באתהו הנבואה והוכרח לדבר מה שצוהו השם בלשונו דרגיל בו. ואמנם בחקוי והשלמות הג' שהוא ביושר הכתב ודקדוקו אחשוב גם כן שירמיהו לא נשלם בו מהסבה אשר זכרתי, רצוני לומר להיותו נער כשהתחיל לנבא ולזה לא למד בדקדוק הלשון ובסדר הכתיבה כראוי, והנה יורה על זה הקרי וכתוב ולא קרי וקרי ולא כתוב שתמצא בספרו יותר מבשאר הנביאים...

שיעור 5 ר' יצחק אברבנאל באספקלריה של הדורות

אלי גורפינקל, "ר' דוד מסיר ליאון והתקפתו החריפה על ר' יצחק אברבנאל",
מדעי היהדות 53 (תשע"ח), עמ' 173-174, 181

אבל האחרון אשר הכביד עוז ותעצומות, דון יצחק אברבנאל... לא תואר לו ולא הדר (יש' נג, 2) בשרשים הפלוסופים, ומתפאר בקלון המפרשים [של רמב"ם] אשר קטנם עבה ממתניו (ע"פ מל"א יב, 10), זה דרכו כסל לו (ע"פ תה' מט, 14) להשתבח במה שאין בו, כי בכל מה אשר ראיתי ממנו בפירושו זה הספר, הכל הבל ורעות רוח וסכלות בשרשי הרב, לחסרונו בפלוסופיה ובדרושי מעמיקה.

יוסף הקר, "איגרת ר' מאיר עראמה נגד ר' יצחק אברבנאל והתקבלותה: חידה שבאה על פתרונה", תרביץ נו (תשמ"ז), עמ' 391-409

איש בעל שררה ותורה... שמו דון יצחק אברבנאל... בא אלי... ויהי בימים הרבים ההם גבה לבו בדרכי אדוני... עשה ספרים וחבר חבורים להשמיע בחוץ, ברחובות ובשווקים... קראם חדשים מתוקים עמוקים דקים... הלא המה חתומים כחותם על יד ימיני, וכל רואיהם יכירום... בנים גדלתי ורוממתי סביב לשלחני, והנה זה בא אלי בתוך אהלי והוליד ממני כדמות דיוקני

"Histoire critique du Vieux Testament", Richard Simon
(תרגום המרצה) Rotterdam, 1685, p.380

דון יצחק אברבנאל נראה לי להיות מבין כל הרבנים זה שממנו ניתן להפיק את מירב התועלת להבנת כתבי הקודש. הוא כתב בסגנון צלול וקל להבנה, אף על פי שהוא מרבה יתר על המידה ומאריך, ושיש בו יותר מתכונותיו של רטוריקן בדרכי כתיבתו מאשר של פרשן המקרא.

Michael Studemund-Halevy,
"The Longing to Belong: Santo Semo the Language Convert,"
(תרגום המרצה) Colloquia Humanistica 9 (2020), p. 247

שנינו עוזבים... באותו יום!
אני—מגורש, כורע תחת משאי שלי ומשא עמי, מותקף בקללות ובשנאת הכול, ואין לי לצפות אלא לרחמי של הזר, צועד אל עבר עתיד שחור, נורא מכל...
ואתה—מלא אמונה בעצמך, מלא תקווה, צועד אל התהילה, מלווה באיחוליהם של הכול...
ובאותו קולמוס נחתמו שני היציאות הללו.
אם ירצה ה', קולומבוס, וכשתגלה ארץ חדשה, יהי רצון שתהא הארץ ההיא טובה לישראל, ושבנינו יחיו בה יום אחד כבני חורין וישגשגו, נהנים מכבוד לאמונתם ולזכויותיהם.

ר' מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל, הקדמה לפירוש על ספר יהושע

אין איש [אחרי רד"ק] מתחזק להפיח רוח חיים בכתובים בדרך הפשט, זולת השר מהרי"א ואחוזת מרעהו אשר חיו בדורו

ר' מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל, הקדמה לפירוש על ספר ירמיהו

ש'לשה חקויים נמצאים בבני אדם (כה יאמר השר אברבנאל בהקדמתו), החקוי הראשון הוא... והנני אומר (ועם האדון אשר היה משלומי אמוני ישראל הסליחה) כי את הטוב נקבל מאתו ואת הרע לא נקבל. את אשר הרים כבוד נביאנו ומעלתו בחקוי הראשון עד ראש צורים... נקבל, אבל בדבר אשר זדה עליו להוריד כבוד מליצתו והדר ספרו... לא נשמע לו... ובטרם אשיב על דבריו בעצמם אומר כי החקירה הזאת בכללה, לתור ולבקר את כתבי הקדש כתבו הנביאים ביד ה' ורוחו עליהם... אין לה מציאות רק אם נסכים אל דברי המבקר אשר השווה השגת הנביאים את החזון אשר קבלו מאת ה'... כהשגת החכמים והתלמידים את דברי החכמה אשר יקבלו מפי מורם בשכלם האנושי. איך יעלה כזאת על לב איש שלם?

אם תחשוב כי יצויר טעות ושגיאה אל הנביא בדבריו... הלא אז יזיד איש ואיש להוסיף ולגרוע בכתבי הקדש כפי מה שידמה בעיניו לתקן המליצה ולישר עוות הלשון, ויהיו ספרי הקדש כעיר פרוצה אין חומה, שועלים מחבלים כרמים ילכו... לקצץ בנטיעות... ואיך נאמר כדבר הזה... לשקול בפלס מעלת ספרי הנביאים?

ר' אהרון ליכטנשטיין, "וביד הנביאים אדמה" – ניתוח ספרותי וכתבי הקודש",

בתוך: י' רייס (עורך), היא שיחתי: על דרך לימוד התנ"ך, (ירושלים, תשע"ג), עמ' 78

יחד עם זאת, יישום של ביקורת על כתבי הקודש חייב להיות ממותן על ידי הגבלה חיונית. בשיח הפופולרי 'ביקורת' נתפסת כמיזם משפטי למחצה, המתמקד בשיפוט ובהערכה... במקרה שלנו ביקורת במובן זה היא בוודאי בלתי-קבילה... יש להודות, שאפילו בתוך עולמה של תורה נעשו לעתים ניסיונות מעין אלו. ניתן להיזכר למשל ברבי יצחק אברבנאל, שמצא דופי בחספוסו ובקיטועו של מרבית ספר ירמיהו, ותלה מצב זה בעובדה שהנביא גדל בסביבה פרובינציאלית... כמובן, אם במקום לקחת את אמת המידה שלו מספרות הרנסנס שכולה נופת צופים וצחצוחי לשון, היה אברבנאל שקוע בשירה המודרנית - הטעונה בהרמזים ובקטיעה לשונית, העשירה בדימויים הדחוסים למילים ספורות והמאופיינת פעמים רבות על ידי רצף פסיכולוגי ולא לוגי - הוא היה מבין את ירמיהו טוב הרבה יותר. כך או כך, לא ניתן להחזיק בעמדתו, ואנו בוודאי מקבלים את גערת המלבי"ם כלפיה בהקדמתו לירמיהו...

B. Netanyahu, Don Isaac Abravanel: Statesman and Philosopher
(1953; 2nd ed. Philadelphia, 1968), pp. viii, 255

הנושא המשיחי בכתביו של אברבנאל הוא שעורר גם את התעניינותי, אבל תוך כדי טיפול בנושא זה נתחוור לי עד מהרה שרעיונותיו המשיחיים של אברבנאל שזורים במערכת מורכבת של השקפות מדיניות, היסטוריות ופילוסופיות, שהיו ידועות בעולם המחשבה של זמנו.

תורתו המשיחית של אברבנאל משקפת את הטרגדיה של התנועות המשיחיות היהודיות, ובמידה רבה את הטרגדיה של היהודים בימי-הביניים. היתה זו הטרגדיה של עם שבנה מגדלים דמיוניים, שנשם אווירה של חלומות ולא של מציאות. הצד האיום ביותר באותה טרגדיה טמון בעובדה, שבעוד נשמת העם ריחפה בין ענני השמים היה גופו נגרר על הקרקע, רצוף וזב דם ממאה פצעים.

מה היתה הסיבה היסודית לעובדה, שבזמן שהטילו היהודים חרם על שפינוזה קיבלו בהתלהבות את פניו של שבתי צבי? ברור הדבר, שתופעה זו לא נגרמה על-ידי סיבה אחת... וכן ברור שאחת מסיבות אלו, ולא הפחותה שבהן, היתה אידיאולוגיה מסוימת... שהשפעתה של אידיאולוגיה זו גברה במידה מרובה על-ידי התאוריות שפיתח... להן אברבנאל.